

С. Ю. Василенко, А. А. Рудницька,
магістрантки Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
(науковий керівник: к. ф. н., доцент В. В. Денисюк)

ДОКУМЕНТОНІМИ В «ЩОДЕННИКУ» М. ХАНЕНКА

Студіювання писемних пам'яток української мови різних періодів її розвитку завжди на часі. Як тут не згадати слова, які сьогодні актуальні, як ніколи: не знаючи свого минулого, не можна побудувати майбутнього. Зрікання мови, відмова від історії, утрата національної ідентичності, вікові потурання чужинцям – ось ті маркери, що призвели до чергової війни північно-східного неслов'янського сусіда з Україною. З погляду XXI століття видаються зовсім логічними і зрозумілими всі дії імперії в попередні часи, зокрема в XIX ст., коли дозвіл на публікування українських пам'яток писемності насправді мав на меті не стільки вдоступнення їх широкому загалу, стільки через видання вкрати тут чи ту пам'ятку, адже перед виходом у світ текст пам'ятки проходив жорстке редагування в напрямку наближення мови до тодішньої російської. Саме так більшість опублікованих українських пам'яток були максимально підігнані під російську мову, що автоматично розв'язувало руки імперським посіпакам твердити про тяглість і неперервність російської мови від найдавніших часів. Така доля спіткала і «Щоденник» генерального хорунжого Миколи Ханенка, про що свідчить порівняння записів за 1727–1753 рр., виданих окремою книгою 1884 р., та надрукованих у журналі «Київська старовина» через 12 років за 1719–1723 рр. і 1754 р.

Мовна палітра пам'ятки вирізняється залученням лексики майже всіх тематичних груп. Нашу увагу привернули документоніми – різновид ідеонімів, власні назви (важливих для народу чи народів) документів [1, с. 81]. У досліджуваному «Щоденнику» документоніми виражені двома основними способами: апелятивами (*миръ, трактатъ, дикретъ, унѣверсаль/уневѣрсаль/уневерсаль, статъѣ* та ін.) та власними назвами.

Нерідко в назвах документів можуть фігурувати топоніми або відтопонімні прикметники. Це також є одним із доказів того, що подібні утворення належать до категорії власних назв. Проте в досліджуваній пам'ятці спостерігаємо авторське потрактування цих документів у тому аспекті, що М. Ханенкові було зовсім неважливо занотовувати повну назву того чи того договору, трактату. Для нього важливим є радше зрозуміла одно- чи кількالكлексемна фіксація, що в будь-який момент дасть змогу відновити в пам'яті те, про що йдеться. Це, зокрема, доводять такі записи: *Принесена царского величества грамота и за собственною монаршею рукою листъ изъ кабинета зъ объявленіемъ о состоявшемся вѣчномъ миру зъ короною шведскою* [3, с. 171]; *Рано былъ у мене полковникъ, а обѣдалъ я у войта Стеріевича и до позна у него проседѣлъ, гдѣ при мнѣ получилъ онъ войтъ писма отъ синовъ своихъ изъ С.-Пбурха зъ сообщеніемъ печатного мирного трактату съ шведами* [2, с. 230]; *Писалъ до Скоропадского съ посилкою печатныхъ вѣдомостей, въ которыхъ и трактатъ миру, между*

королемъ прусскимъ, полскимъ и венгерскою королевою заключенный, выпечатанъ [2, с. 268] та ін.

Документонімів, що мають у своїй структурі пропріатив, зафіксовано всього чотири. Два з них утворені за моделлю «апелятив + прийменник + топонім»: *Были въ дворцѣ и тутъ въ придворной церквѣ было молебствіе о состоявшемся трактатѣ зъ Персією* [2, с. 51]; ... *трактатъ зъ Полицею 1686 году учиненный, которимъ уступлена полякамъ тогобочная Украина* [2, с. 463]; третій – за моделлю «апелятив + ім'я та прізвище у Р. в.»: *Вечеромъ заездилъ изъ дворця до насъ Журманъ и взялъ для прочитанія статьѣ Юрія Хмельницкого* [2, с. 348]; четвертий – описова конструкція, що включає авторське найменування учасників перемовин, виду документу та прийменниково-відмінкову форму топоніма – назви міста, де було укладено договір: *Пришла вѣдомость зъ С. П. Бурха о состоявшемся между имперією російскою и короною шведскою мирѣ въ Ненштадѣ* [3, с. 171]. В останньому контексті звертає на себе увагу вживання лексеми *мирѣ* зі значенням «угода сторін про припинення воєнних дій; мирний договір» [5, с. 199], а також неадаптована назва нині фінського міста Ніштадт.

Використання таких номінацій вимагає від автора неабияких енциклопедичних знань, оскільки тільки в такому разі він зможе відновити, про що йдеться в конкретному запису. Наприклад, авторський документонім *статьѣ Юрія Хмельницкого* синкретизує в собі суб'єктну сему (Ю. Хмельницький – гетьман, наділений правом від імені держави укладати угоди), темпоральну (Ю. Хмельницький міг підписати документ тільки тоді, коли був гетьманом), локативну (місце, де підписано угоду), каузальну (подія, наслідком якої стало укладання угоди, тобто створення відповідного документу). Отож у наведеному контексті йдеться про Слободищенський (або Чуднівський) трактат, який Юрій Хмельницький підписав 17 (27) жовтня 1660 року з Річчю Посполитою у Слободищі біля Чуднова [4, с. 464].

Увагу привертає функціонування такого документоніма, як *Статут*, лексичний виразник якого входить до складу різних пропріативів. В одному випадку йдеться про те, що М. Ханенко послуговується конденсованою назвою Статуту Великого князівства Литовського, у якому були юридично закріплені права й обов'язки народів, що входили до складу цієї держави. Однак ми свідомі того, що в цьому разі йдеться про міжонімну транспозицію, коли пропріатив *Статут*, який первинно позначав юридичний документ, у записах М. Ханенка реалізує семантику бібліоніма, тобто вказує вже на перевидання цього документа задля удоступнення широкому загалу. Звертає на себе увагу атрибутивний конкретизатор, виражений відтопонімним прикметником, напр.: *Надѣ вечера былъ у сенатора князя Щербатова съ Янушкевичемъ и подлинный въ Статутѣ артикулъ и родословіе о наслѣдствѣ въ добрахъ показиваны, где при томъ былъ и офіцеръ гвардіи Алексіевъ* [2, с. 421]; *Ездили рано до графа Кирила Григоріевича Розумовского и презентовали ему 3 книги: двѣ Статута литовского по руску и по полску печатные, третью – Статуты коронные* [2, с. 463]. Останній приклад засвідчує авторське номінування Статуту Ласького – акту

інкорпорації польського права, створений у 1506 році коронним секретарем та примасом Яном Лаським, видрукуваного Йоганном Геллером. Статут став першим друкованим виданням в історії Польщі [7, с. 95–98]. Тож М. Ханенко для називання документа-книги використав конкретизатор – атрибутив, утворений від конденсованого сувереноніма – назви незалежної держави [6, с. 159], якою на той час була Корона Польська.

Прикметним є те, що генеральний хорунжий жодного разу не вжив лексеми *договоръ* зі значенням «взаємне зобов'язання, письмова або усна угода про права та обов'язки між державами», натомість послуговуючись ним тільки для позначення домовленостей між окремими особами.

Отже, М. Ханенко на позначення документів послуговувався переважно апелятивними описовими конструкціями. Проаналізовані контексти свідчать про неактуальність послуговуватися повною назвою, вербальну альтернативу якій автор убачав в апелятиві та прийменниково-відмінковій конструкції з топонімом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бучко Д., Ткачова Н. Словник української ономастичної термінології. Харків : Ранок-НТ, 2012.
2. *Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка. 1727–1753 г.* Київ : Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1884.
3. *Дневникъ Николая Ханенко (1719–1723 и 1754 г.). Киевская старина.* 1896. LIV(8). С. 151–196.
4. Крушинський В. Слободищенський трактат 1660. *Українська дипломатична енциклопедія*, 4, 464. Харків : «Фоліо», 2013.
5. *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* Львів : Ін-т українознавства ім. І Крип'якевича НАН України. 2017. Вип. 17.
6. Торчинський М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький : Авіст. 2008.
7. Szwejkowska H. *Książka drukowana XV–XVIII wieku: zarys historyczny.* Wrocław : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1987.